

Eskiyeni

ISSN: 1306-6218 e-ISSN: 2636-8536

Sayı / Issue: 38 (Mart / March 2019)

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

***İslam Tarihi-1*, yazar Adnan Demircan (Ankara: Bilay, 2018)**

A Review of *Islamic History-1* by Adnan Demircan (Ankara: Bilay, 2018)

Değerlendiren/ Reviewed by

Şehba Yazıcı

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Doctorate Student, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts

sehba_a@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-2590-1852

İslam Tarihi, Müslümanların ilk dönemlerden itibaren geliştirdikleri bir ilim olarak kültür tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Resulullah'ın hayatı, tatbikatı ve sözlerinin dinde belirleyici ve bağlayıcı olduğu tarih boyunca Müslümanların büyük bir kısmı tarafından kabul edilen bir husustur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hayatının olabildiğince etraflı bir biçimde kayıt altına alınması, erken dönemlerden itibaren Müslümanların gündemini meşgul etmiştir.

İlk asırlarda kaleme alınan tarih kitapları; siyer ve meğâzi, belli bir hadise veya bölgeyi konu edinen özel tarih, tabakat ve fütûh kitapları, konuyla alakalı haberleri toplamaktan ibaret olan bir amaç ve metotla telif ediliyordu. Tarih ilminin malzemesinin teşekkül aşaması olan ilk dönemlerde, müelliflerin eleştirel bir yaklaşım benimsememiş olmaları, malzemenin olabildiğince çeşitlenmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemin tarihe dair telifleri, metodik tarih kitapları olarak değerlendirilmeler de dillerinin heyecan verici ve lirik olmamaları gibi hususlar eserlerdeki bilimsellik alametleri olarak yorumlanmıştır.¹ İslam Tarihi'nde haber aktarmayı esas alan tarihçilik anlayışı Hicri IX. yüzyıla kadar devam etmiştir. IX. asırda ise İbn Haldûn (ö. 808/1406) tenkidî tarih metodunu getirmiştir.² Yani Müslüman devletlerin tarihi serüveni içerisinde bizzat tarih ilmi de gelişmiştir. Tarihin konuları çoğalmış, kapsamı genişlemiş, müelliflerin yaşadıkları değişik zaman dilimlerinde algılar, ihtiyaçlar ve gündemler değişmiş, mevcut tarihi verilerin üzerine eser bina etme işlemi günümüze kadar devam etmiştir.

¹ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverribler-*, haz. Yüksel Kanar (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 12.

² Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 67.

Ülkemizde de İslam tarihine ve siyere dair birçok eser neşredilmiştir. Bunlar bazen belli bir döneme, şahsa veya olguya hasredilen kitaplar olmuş, bazen de genel tarih kitapları neşredilmiştir. Genel tarih kitapları ise değişik hacimlerde olup uzunca bir süreci panoramik bakışla ele alan tek ciltlik kitapların yanı sıra her döneme bir cildin ayrıldığı büyük tarihler de yazılmıştır. Son dönemlerde ise teliflerin arttığı bir gerçektir. Nitekim 1986 yılında telif edilen bir genel İslam Tarihi yazarı, o dönemde ülkemizde İslam Tarihi sahasında mevcut olan eserlerin büyük bir kısmının tercüme eserler olduklarını, teliflerin ise hem sayılarının az hem de İslam tarihinin belli bölümlerini konu edinmekte olduklarını ifade etmektedir.³

Ders kitabı formatında hazırlanan İslam Tarihi kitapları da son dönemde çeşitlenen kitaplardandır. Nitekim fakültelerde okutulan İslam Tarihi derslerinin müfredatı değişmekte, fakülte sayıları artmaktadır. Bu çeşitlilik hem tercih imkânı sağlaması hem de tarih perspektifinin genişletilmesi bakımından yarar sağlamaktadır. Elimizdeki eser, Adnan Demircan'ın yeni müfredatı ve gündemleri dikkate alarak ilmî bir yöntem ve hitap etmeyi hedeflediği geniş kesimin anlayabileceği aktüel bir üslupla hazırladığı İslam Tarihi kitabıdır.

Yazar, hedef kitesine, fakültelerde ilgili dersi görenlerin yanı sıra okuma gruplarını da ilave etmektedir. Esasen yazarın da vurguladığı gibi son yıllarda İslam tarihine olan ilginin artması, yaygın öğretim çevrelerinde de gerçekleşmiştir. Bu tür gruplar bilinçli olarak yetersiz bazı yayınları tercih edebildikleri gibi bilgisizlik nedeniyle doyurucu olmayan, rivayetlerin yeterince tetkik edilmediği nitelsiz tarih kitaplarına rağbet edebilmektedirler.

Bilay Yayınları vasıtasıyla İlahiyat fakülteleri müfredatı dikkate alınarak hazırlanmış olan Siyer, İslam Tarihi-1, İslam Tarihi-2 ve İslam Medeniyeti Tarihi başlıklarıyla dört kitap neşredilmiştir. Bizim ele alacağımız İslam Tarihi-1 başlıklı eser, İslam Tarihi'nin başlangıcından Abbasilerin sonuna kadar olan süreci ele almaktadır. Kitapta Hz. Peygamber'in geldiği coğrafya ve toplum ile Hz. Peygamber dönemi, sonra sırasıyla Râşid Halifeler, Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Emevileri kaleme alınmıştır. Söz konusu devletlerin tarihi toplam 26 bölümde anlatılmış, bölümlenme ise ders blokları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Müslümanların birden fazla devlete sahip oldukları dönemlerde kitabın çerçevesi, Abbasiler ve Endülüs Emevileri devletleriyle sınırlandırılmıştır. Kitapta ele alınmayan devletler ve konular serinin başka kitaplarının konularıdır. Ancak buna dair bir açıklama serinin herhangi bir kitabında yer almamaktadır. Yayınevi tarafından seriye ait olan kitapların çerçevelerinin izah edildiği bir açıklama kısmının eklenmesi, okuyucunun yönlendirilmesi bakımından kolaylık sağlayacaktır.

³ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986), 1: 5-6.

Elimizdeki kitabın ana temasının siyasi tarih olduğunu, diğer konuların onun etrafında işlendiğini görmekteyiz. Esasen ilk dönem kaynaklarından başlamak üzere tarih, siyasetçiler ve uygulamaları ekseninde kaleme alınmıştır. Sosyal, edebi vb. tarih verileri siyasi tarih verilerine nispetle oldukça azdır. Dolayısıyla ilk dönemden beri siyaset ekseninde işlenen malzemenin, bu tür bir tarih anlayışının gelişmesine etki ettiğini söylememizde bir beis yoktur. Kitapta ele alınan dönemlerde siyasi erki ellerinde bulunduranlar önemli bir yer tutmaktadır. Yöneticilerin izledikleri politikalar, yönetimlere muhalefet etmenin en yaygın yolu olan isyanlar, mali uygulamalar, sosyal hizmetler, kurumsallaşma teşebbüsleri, imar faaliyetleri ve bunların toplum üzerindeki yansımaları ifade edilmiştir. Öte yandan yazar, siyasi tarihin İslam tarihini kavramada yeterli olmadığını ifade etmiş ve medeniyet tarihine de yer vermiştir.

İslam Tarihi ve Kaynakları başlıklı birinci bölümde Demircan, tarih usulüne dair bazı genel değerlendirmeler yapmaktadır. Burada İslam tarihinin dünya tarihi içerisindeki belirleyiciliğine vurgu yapılmaktadır. Yazılı kaynaklardan meydana gelen literatürün yanında maddi bulgular da İslam tarihine veri sağlayan referanslardan olarak zikredilmiştir. Ancak maddi bulguların büyük ölçüde tahrip edildikleri, üstelik tahribatın bugün de devam ettiği ifade edilmekte ve insanımıza kaynak ve medeniyet mirasının önemine dair bilinç kazandırılmasının gereğinin altı çizilmektedir (s. 21).

Demircan, tarihçi bakımından yönetsel bir metin ortaya koyabilmenin ilkelerini sıralamıştır ki aynı zamanda bunlar, okuyucu bakımından tarihi nasıl okuması ve anlamlandırması gerektiğine dair hususlardır. Bu ilkelere göre, tarihçi, ideolojik görüş ve kabullerden arındırılmış bir anlatım tercih etmeli, yönlendirme yapmamalı, geniş bir perspektife sahip olmalı, sahip olduğu kültürün bakış açısına olan etkisinin farkında olmalı, bulguları olabildiğince çeşitli kaynaklardan tarayarak test etmelidir. Ayrıca kesin yarguların ortaya konmasından kaçınmak gerekir. Daha sonra kaynaklardan yararlanmanın güçlüklerine ve dikkat edilmesi gereken hususlara dikkat çekilmiş ve yazılı kaynaklardan günümüze ulaşan İslam Tarihi kaynakları, türlerine göre sınıflandırılarak temel eserler zikredilmiştir. Burada Demircan, Hicri ilk asırdan X. Asra kadar İslam tarihinin çeşitli dönemlerinde kaleme alınmış önemli eserlere dair çeşitlendirilmiş örnekler sunmaktadır.

İkinci bölüm Hz. Peygamber'in hayatına ve yaşadığı döneme dairdir. Esasen kitabın ait olduğu seride müstakil bir siyer cildi mevcuttur. Ancak yazar, bütüncülüğün sağlanması ve sonrasıyla bağdaştırılması bakımından genel bir bilgilendirmeyi gerekli görmüştür. Bu bölümde Hz. Peygamber'in doğduğu coğrafya olan Arabistan hakkında geçim koşulları, bedeviler ve hadariler gibi toplumsal olgular, kabileler arası çatışma ve anlaşmalar üzerinden siyasi, sosyal, ekonomik ve dini durum aktarılmaktadır. Arapların birçok uygulamalarının zeminini kavramak bakımından elzem olan kabile mantığının izah edilmesine de önem ve-

rilmiştir. Hatta asabiyet olarak ifade edilen kabile zihniyetinin anlatımın bütününde benimsenmesine uygun olarak sahabe isimleri zikredilirken mensup oldukları kabilelerine de yer verilmiştir. Mesela Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'in (ö. 13/634) hicret edecekleri esnada kendilerine rehberlik sağlayan Abdullah b. Uraykıt'ın, Ehâbîş kabilelerinden biri olan Di'loğullarına mensup olduğu bilgisini de edinebiliyoruz (s. 50).

İkinci bölümden sonra dokuzuncu ölüme kadar Râşid Halifeler dönemi işlenmektedir. Esasen buradan Emeviler döneminin sonuna kadar olan bölümlerin (2.-13. bölüm) kitabın güçlü ve en nitelikli bölümleri olduğu anlaşılmaktadır. Yönetim ve yönetimle alakalı sorunlar, sürdürülen ve ihdas edilen uygulamalar, uygulamaların toplumsal zihniyet ve dini bağlamları, Hz. Peygamber'in tesiri, meydana gelen olaylar, sosyal, siyasî ve ekonomik olgular iyi bir biçimde ortaya konmuştur. Ayrıca bu bölümlerin rivayet açısından zengin tutulması ve rivayetlerin yoğun bir biçimde yoruma tabi tutulması muhtevanın niteliğini artırmaktadır.

Râşid Halifeler dönemi, Müslümanların hukuk anlayışına esas teşkil etmesi bakımından önem arz eden bir dönemdir. Nitekim uzun süre hukukçular Medine ehlinin yerleşmiş uygulamalarını delil olarak kullanmışlardır. Bu nedenle meydana gelen hadiselerin gerekçelerinde dini ve siyasi olanı ayırt etmek gerekmektedir. Elbette Müslümanların davranışlarında din, her daim yönlendirici bir müessir olmuştur. Bu kısmın inkârı veya ihmali hata olduğu gibi uygulamaları tamamen dine hasretmek veya din ile bağdaştırmada toptancı bir yaklaşım benimsemek de meseleleri çözümsüz hale getirmektedir ve tarihin rasyonel bir okumaya tabi tutulmasının önünde bir handikaptır. Demircan, Râşid Halifeler döneminin sosyal, kültürel ve siyasi parametrelerini dikkate almakta, din unsurunu kişilerin Allah katındaki durumlarını belirlemede değil, meydana gelen olaylardaki etkileri bakımından incelemektedir.

Râşid Halifeler döneminde fetih hareketlerinin yoğunluğunun yanı sıra itaat altına alınan topraklarda Müslümanların kalıcılığın sağlanması dikkat çekmektedir. Tarihte kısa sürede geniş coğrafyaların fethedilmesi birçok defa meydana gelmiştir. Ancak kısa bir zaman içinde geniş fetihler yapan devletlerin genellikle bu bölgelerde uzun süre tutunmaları mümkün olmamıştır. Yazar fetih hareketlerini gerekli kılan ve kalıcılığı sağlayan dini ve siyasi zemini ortaya koymaktadır. Müslümanların bu husustaki muharriklerinden cihat ülküsünün önemi vurgulanmış daha sonra iç durumları değerlendirilmiştir. Fethedilen bölgelerde Arap unsurların bulunması, halkın mevcut yönetimden duydukları memnuniyetsizlik, Müslümanların olumlu tavırları gibi müessirlerden söz edilmektedir. Böylece fetihler konusu ilk üç halife dönemleri kapsamında etraflıca işlenmiştir.

Hz. Osman (ö. 35/656) döneminden itibaren iç ihtilaflar başlamış, halifenin katlini getiren süreç uzun yıllar boyunca etkisini göstermeye devam etmiştir. Bu nedenle Hz. Osman dönemi, İslam tarihinin iyi tahlil edilmesi gereken

bir evresidir. Yazar Hz. Osman'ın icraatlarını ele almış, İslam toplumunu ihtilafa sürükleyen nedenleri belirlemeye çalışmıştır. Burada idari zaafların mevcut olması, toplumsal değişimin gerçekleşmesi, diğer kültürlerle karşılaşılması gibi iç ve dış etkenler gerekçe olarak gösterilirken birçok klasik kaynakta benimsenen gizli el rivayeti tenkit edilmiştir. Abdullah b. Sebe denilen şahsın ihtilaflara neden olduğu konusunda yazar, Abdullah b. Sebe'nin tarihi bir şahsiyet olmasından duyulan şüpheyi dile getirmiş ve mevcut olması halinde bile rolünün abartıldığını ve sorunun bütününe görülmesine mâni olmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu kısımda yazarın yaptığı önemli bir tespit, sistemin tıkandığı gerçeğidir. Buna göre Müslümanların Hz. Osman döneminde meydana gelen halifenin istifasının talebi türünden bir olayı henüz tecrübe etmemiş ve buna dair bir sistem geliştirmemiş olmaları sorunu çözümsüz bırakmıştır. Arapların bildikleri bir yöntem olan tahkim usulünün uygulanamamış, buna dair sağlıklı bir vasat oluşturulamamış olması da halifenin katline gidilen süreçte etkili olmuştur (s. 160).

Hz. Ali (ö. 40/661) dönemi ise iç çatışmalar ve mücadeleler ekseninde ele alınmaktadır. Bu dönemde Müslümanlar arasında meydana gelen ihtilafların anlatımında siyaset vurgusuna rastlamaktayız. İdeolojilerin Hz. Ali döneminde meydana gelen hadiselerle temellendirilmesi girişimleri rivayetlere kurgusal anlatımların karışmasına neden olmuştur. Hatta bu yönüyle Hz. Ali dönemi tarih kurgusuna en fazla malzeme olan belli başlı dönemlerdendir diyebiliriz. Demircan, Hz. Ali dönemine dair rivayetleri tahlil etmekte ve kurgulanmış olması muhtemel rivayetleri belirleyerek okuyucuya sunmaktadır. Bu bağlamda yazar, Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) ve Zübeyr b. Avvâm'ın (ö. 36/656) daha önce Hz. Peygamber tarafından ihtilaflar hususunda uyarıldıklarına dair rivayetleri, Hz. Ali'nin haklılığını temin etmek gayesiyle kurgulanan rivayetler şeklinde değerlendirerek tenkit etmektedir. Yine Hz. Ali'nin Muaviye (ö. 60/680) ile mücadelesinde haklılığını ispatlama amacına matuf olarak rivayetlere karışan spekülasyonları belirtmiş ve hakem olayı hakkında yazılan meşhur yüzük rivayetini bu kapsamda değerlendirmiştir (s. 182). Yazar, Hz. Ali döneminde meydana gelen Cemal ve Siffîn gibi çözümü güç meselelerin daha sonra dini kisveye büründürüldüklerine, bu meselelerin doğrudan dini karakter taşımadıklarına karşı okuyucuyu uyarmakta, ayrıca tarih perspektifinin içinde dini yargılamaların yerinin olmadığını bir kez daha vurgulamaktadır. Kur'an-ı Kerim'in toplanması ve çoğaltılması ile takvim başlangıcının belirlenmesi gibi birçok konu daha ele alınmıştır. Dönemin mümkün olduğu kadar etraflıca işlenmesi, bütüncül bir perspektif sağlaması bakımından önemlidir.

Kitabın 9-13. bölümleri Emeviler devletine ayrılmıştır. Bu kısımda Kaysî-Kelbî mücadelesi olarak kendisini gösteren Arap kabilecilik anlayışı ve bu anlayışın devlet uygulamalarında ve kamuoyundaki belirleyiciliği vurgulanmıştır. Nitekim bu dönemde meydana gelen birçok ihtilaf iki kabile arasındaki dengelerin

bozulmasına taalluk etmektedir. Bölümün anlatımında öne çıkan bir diğer husus da objektif bir yaklaşımın belirlenmiş olmasıdır. Başta Muaviye olmak üzere birçok Emevi halifesi tartışmalara konu olmuş, genel olarak Emeviler hakkında olumsuz manada peşin hükümler geliştirilmiştir. Bu durumun ilk dönem müelliflerinden çağdaş yazarların eserlerine varıncaya kadar tarih anlatımlarına yansıdığı malumdur. Yazar, bu tür anlatımlara karşı okurları ikaz etmekte ve İslam dünyasındaki bütün yozlaşmaların Muaviye'ye istinat edilmesi gibi telakkileri eleştirmekte, insanların bu yolla sorumluluklarından kurtulup rahatladıklarını ifade etmektedir (s. 199).

Muaviye'nin birçok uygulaması eleştiri konusu olmakla beraber veliahtlık sistemini getirmesi eleştirilerin yoğunlaştığı bir konudur. Yazar bu nedenle veliahtlık sisteminin başlatılması konusunu bir başlık altında incelemekte, modern dönemde yapılan yoğun eleştirilerin tabloyu sağlıklı bir şekilde görmemize engel olduğuna dikkat çekmektedir. Yazara göre, veliahtlık uygulaması Muaviye tarafından ihdas edilmemiş olmakla beraber göz ardı edilmemesi gereken husus o dönemin zihin dünyasında halkın yönetime doğrudan katılımını sağlayacak bir uygulamanın karşılığının olmadığıdır. Öte yandan veliahtlık sisteminin İslam'a aykırı olduğuna dair tartışmalar o dönemin gündemini meşgul etmemiştir. Ancak sonuçları bakımından incelendiğinde veliahtlık sisteminin birçok zaaf barındırdığı, iddia edilen aksine iktidar mücadelelerini sonlandırmadığı ifade edilmektedir. Böylece Demircan, veliahtlık sisteminin getirilişini koşulları ve tesirleri bakımından incelemektedir (s. 212). Kerbela, Harre Olayı gibi diğer tartışmalı konularda da nesnel bir yaklaşım görmek mümkündür. Amr b. Said el-Eşdak (ö. 70/690), Muhtar b. Ebî Ubeyd (ö. 67/687), Hucre b. Adî (ö. 51/671), Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714) gibi gerek muhalif gerekse iktidar yanlısı olarak siyasette etkin olan şahısların siyasi faaliyetleri, askerî hareketler, iç ve dış siyasete dair kararlar ve bu kararların arkasındaki zihinsel ve toplumsal mekanizmalar, iktisadi gelişmeler, imar faaliyetleri, kurumsallaşma çabaları, sosyal hizmetlere dair çalışmalar, hanedan içi mücadeleler ve toplumsal değişim Emeviler dönemine dair işlenen hususlardandır.

14-18. bölümler Abbasiler Devleti tarihine ayrılmıştır. Abbasiler, halifelerin dönemleri şeklinde tasnif edilerek anlatılmış ve halifelerin icraatları işlenmiştir. İktidarlarının meşruiyetini oturttukları temeller izah edilmiş, dini anlayışı kendi ideolojileri ekseninde yorumlama biçimleri gösterilmiştir. Abbasiler döneminde siyasi, ekonomik, askerî faaliyetlerin yanı sıra yoğun olarak meydana gelen iktidar mücadeleleri ile önemli bir husus olan ehl-i beyt ile ilişkiler gibi daha çok devletin iç siyasetinin dinamikleri işlenmiştir. Ancak yazarın Abbasilere kadar anlatımının bir parçası olan ve akıcılığı temin eden yorum zenginliğini bu bölümde bulamadığımızı ifade etmek gerekir. Bu bölümde daha çok olayların aktarımıyla iktifa edilmiştir.

19-21. bölümler, Endülüs Emevileri devletinin tarihine ayrılmıştır. Müslümanların Endülüs topraklarındaki varlıkları Endülüs'ün fethiyle başlamıştır. Yazar, Emevi Devleti tarafından Endülüs'ün fethine ve Emevi valilerinin idare ettikleri sürecini “Valiler dönemi” olarak ifade etmiştir. Daha sonra Endülüs Emevi Devletinin kuruluşunu, “Emîrler Dönemi” ile “Halifeler Dönemi” bölümlerine ayırarak anlatmış, daha sonra “Mülûkü't-Tavâif”, “Murabıtlar” ve “Muvahhidler” dönemlerini ele almıştır. Bu esnada meydana gelen savaşlar, yöneticilerin kullandıkları unvanlar, ilmî faaliyetler, asabiyye gibi toplumsal olgular, iç ihtilaflar ve bölünmeler ile dış müdahaleler ele alınmıştır. Endülüs Müslümanları ile alakalı son bölüm olan 21. Bölüm ise Müslümanların istilaya uğramaları, asimile ve sürgün edilmeleri hakkındadır. Yazar, Endülüs Müslümanlarının yaşadıkları bu süreci “tam bir kıyım, yıkım, soykırım ve insan hakları ihlali” olarak nitelmiş (s. 413) ve Müslümanları bu sonuca götüren sebepleri iç ve dış gelişmeler ekseninde tespit etmeye çalışmıştır. Burada Müslümanların temel haklarının ihlal edilerek maruz kaldıkları muamele esnasında Batıdaki güçlü devletler ile Vatikan'ın sessizliğinin yanı sıra o esnada dünyada üç büyük Müslüman devlet tarafından da aksülamel ortaya konmamasına dikkat çekilmektedir. Osmanlı, Memlük ve Safevîler olmak üzere dünya üzerinde üç önemli Müslüman devletinin mevcudiyeti, Müslümanları muhafaza edememiştir. Demircan'ın süreç hakkında serdettiği önemli tespitlerden biri zulme uğrayan Müslümanların kendilerine destek olacak uluslararası bir güç oluşturamamış olmalarıdır (s. 419). Ayrıca Müslümanların kendi aralarındaki siyasi ihtilafları çözebilecek kurumsal mekanizmanın tesis edilememiş olmasının iradelerini zayıflattığına dair değerlendirme de bu husustaki önemli tespitlerindedir (s. 403).

Kitabın son bölümleri olan 22-26. bölümler ise “Kültür ve Medeniyet” başlığı taşımaktadır. Bu kapsamda İslam'ın yayılması ve toplum bölümünde, İslam toplumunu meydana getiren unsurlar ve bunların toplum hayatındaki rollerine değinilmektedir. Burada Müslüman olan millet ve kişilerin İslam medeniyetine yaptıkları kültürel katkılara dikkat çekilmektedir. Bu anlatımdan çıkan sonuca göre Müslümanların sahip oldukları medeniyet havzası, farklı coğrafyalardaki Müslümanların din ve dünya anlayışlarının çeşitliliğinden ve Müslüman olan milletlerin geçmişlerinden tevarüs ettikleri kültürel unsurların hatta gayrimüslimlerin katılımlarının toplamından meydana gelmektedir.

Eserde rivayetlerin kullanımı, yorumlanması gibi konularda belli bir yöntemin takip edildiğini müşahade etmek mümkündür. Buna göre, öncelikle bir fikri desteklemek, bir algıyı yerleştirmek gayesine matuf olarak rivayetlerin şekillendirilip argümanlar olarak kullanılması eleştirilmiş, rivayetler esas alınarak argümanlar geliştirilmesi esas alınmıştır.

Bölgesel bir rivayetin genele teşmil edilmesinin ve bir bölgeye ait rivayetlerin genellemelerde kullanılmasının sakıncalarına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda Demircan, Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) döneminde zekât alacak

kimsenin bulunamadığına dair rivayetin sadece bazı kabilelerle alakalı bir husus olduğunu izah etmekte ve bunun bütün ülkenin refah düzeyini yansıtmadığına kanaat getirmektedir (s. 266). Yine İslam toplumunun değerleri ve birikimleri üzerine yapılan yorumların genellikle şehir hayatını esas aldıklarını, nitekim kayıt altına alınan hayatın daha çok şehir hayatı olduğunu, taşrada hayatını sürmüş ciddi bir kesimin unutulmaması gerektiği ve İslam coğrafyasının tamamına teşmil edilerek yorum yapılmasının sakıncaları konusunda okuyucuyu uyarmaktadır (s. 435).

Eserle alakalı önemli bir husus rivayetlerin tenkidine sık sık yer verilmesidir. Bu kapsamda tarihi bir konu hakkında öne çıkarılan bazı rivayetlerin meşhur olarak diğerlerinin görmezden gelinmesiyle meydana gelen tikel ve seçici okumalara mukabil olarak rivayetlere bütüncül yaklaşılması esas alınmıştır. Uydurma ve kurgusal rivayetler veya mevcut haberlere karışan uydurmaların belirlenmesine gayret edilmiştir. Yazarın rivayetlerin sıhhatini belirlemede daha çok olguları zaman ve zemini içinde değerlendirerek kanaatini geliştirdiğini söyleyebiliriz. Geleneksel tabirlerimizle ifade edecek olursak yazar, rical tenkidinden ziyade metin tenkidine önem vermiş veya anlatımda bu tür bir tenkidi esas almıştır. Bir başka ifadeyle rivayetlerin sıhhatini belirlemede kullanılan metot, rasyonel ve analitik metin tahlilidir. Bu çeşit bir paradigmada, bir olgunun, olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsünü tespit etme, rivayetleri hem benzerleriyle hem de konuyla alakalı diğer tarihi verilerle karşılaştırma neticesinde bulgu elde etme anlayışı hakimdir. Yazarın kullandığı bu yönteme iç tenkit adı verilmektedir. İç tenkit, metnin ait olduğu tarihi arka plana yerleştirilmesi, içeriğinin verdiği bilgilerin güvenilirliği ve tarihi gerçekliği, o bağlamda anlaşılması ve yeniden kurulmaya çalışılması manasına gelmektedir⁴ ve modern tarih araştırmalarında tercih edilen bir usuldür.

Eserde, elimize ulaşan her kitabın tarihi kaynak niteliğini haiz olduğu kabul edilmiş, ancak bunların ihtiva ettikleri rivayetlerin tamamının doğru oldukları kabul edilmemiştir. Kaynaklara yaklaşım konusunda bir öneride de bulunmaktadır. Buna göre kaynaktan çok rivayet öne çıkmalıdır ve klasik ilim geleneğinin yöntemi doğrultusunda her rivayet kendi senedi ve kimliğiyle değerlendirilmelidir (s. 21). Bu kapsamda ilk dönem kaynaklarından güvenilir olanlarında yer alsalar da Demircan bazı rivayetleri tenkit etmekten imtina etmemektedir. Bu tür eleştirilere günümüzün ilmi birikiminin, çerçeveyi daha geniş görebilmemizin ve metin kronolojisi takip edebilmenin imkân sağladığı bir gerçektir.

Eserde kaynak kullanımını incelediğimizde ise birçok ilk dönem kaynaklarından ve modern çalışmalardan istifade edildiğini görmekteyiz. Eserin ilk bölümlerinde daha çok İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü'l-âba' âti'l-kebir*'i zikredi-

⁴ Selahattin Polat, "Metin Tenkidi: Kavramsal Çerçevesi, Boyutları, Temel Problemleri, Kısa Tarihi, İslami İlimler İçin Önemi ve Vadettikleri", *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 3* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 313.

lirken özellikle Râşid Halifelerden sonraki bölümlerde yoğun olarak *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi* maddelerine atıflar yapılmaktadır. Her bölümün sonunda ileri okumalar için güncel kitap ve makale önerileri verilmiştir.

Eserde kullanılan tablolar, Arapların zaman zaman girift bir hal alan akrabalık bağlarının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Okuma parçaları ise verildiği konuyla alakalı hem detay içermesi hem de ilk dönem kaynaklarında yer alan rivayet formunu okuyucuya ulaştırması bakımından yarar sağlamaktadır. Bazen aynı haber iki ayrı kaynaktan verilerek ideolojilerin metinlerdeki izdüşümleri gösterilmiştir (s. 230). Okunması oldukça güç olan İslam Dünyası tablosunu (s. 511) istisna edersek, Müslümanların hâkim oldukları bölgelerin ve fetih güzergâhlarının haritalarla görselleştirilmesi de faydalı olmuştur.

SONUÇ

Kutsal, insan-eylem-değer eksenli eski dünyaya mukabil olarak bugünün dünyası profan, dünya-akıl-anlama öncelikli ölçülere sahiptir.⁵ İnsanların tasavvurları, zihin yapıları ve kabulleri ile beraber ilmi yaklaşımlar da değişmektedir. Tarih yazıcılığı da bu anlamda bir değişim geçirmiştir. Nakilcilik temeline dayanan rivayetçi tarihçilik safhasından eleştiricilik, karşılaştırmacılık ve sentezcilik temellerine dayalı evrensel modern tarihçiliğe geçildiği kabul edilmektedir.⁶ Bu nedenle Müslümanların tarihe yaklaşımlarındaki fayda elde etme esasını izale etmeden, yönetime dayalı, bugünün ihtiyaçlarına cevap verebilecek eserlerin kaleme alınmasının önemi izahtan varestedir. Demircan, tarih metoduna bağlı akademik bir üslupla tarihimizi ele almakta ve tarihi birikimimizi yorumlamakta olduğu eseriyle bu anlayışa katkı sunmaktadır. Kitap, hedeflediği ders kitabı formatına uygun olarak İlahiyat öğrencilerinin İslam Tarihi derslerinde öz ve temel bilgiler edinmelerine olanak sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*. Haz. Yüksel Kanar. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihçiliği Üzerine*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Polat, Selahattin. “Metin Tenkidi: Kavramsal Çerçevesi, Boyutları, Temel Problemleri, Kısa Tarihi, İslami İlimler İçin Önemi ve Vadettikleri”. *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 3*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.

⁵ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 19.

⁶ Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, 14.